

FIRST INFORMATION ON KARAKALPAK SCIENCE AND ARCHIVAL SOURCES

Temirkhanov B.U.

Independent researcher of the Department of History of the Research
Institute of Humanities of the Academy of Sciences of the Republic of
Uzbekistan (+998 90 7234602)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15743380>

ARTICLE INFO

Received: 19th June 2025

Accepted: 25th June 2025

Online: 26th June 2025

KEYWORDS

*Karakalpakstan, Science,
Decree, humanitarian,
expeditions, academy,
research, history, folklore,
literature, experiments,
research, local history,
complex.*

ABSTRACT

*Formation of science in Karakalpakstan. Early scientific
organizations. Research institutes in Karakalpakstan.
Karakalpak Branch of the Academy of Sciences. Natural and
Human Sciences. Scientific expeditions and research. Decrees
and laws are for science.*

ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН ИЛМ-ФАНИ ҲАҚИДА ИЛК МАЛУМАТЛАР ВА АРХИВ МАНБАЛАРИ

Темирханов.Б.У.

ЎзРФА ҚҚБ Гуманитар фанлар илмий-тадқиқот институти Тарих бўлими мустақил
тадқиқотчиси (+998 90 7234602)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15743380>

ARTICLE INFO

Received: 18th June 2025

Accepted: 24th June 2025

Online: 25th June 2025

KEYWORDS

*Қорақалпоғистон, Фан,
Фармон, гуманитар,
экспитициялар,
академия, тадқиқот,
тарих, фольклор,
адабиёт, тажрибалар,
изланишлар,
ўлкашунослик,
комплекс.*

ABSTRACT

*Қорақалпоғистонда илмнинг шаклланиши. Илк илмий
ташкilotлар. Қорақалпоғистонда илмий-тадқиқот
институтлари. Фанлар академияси Қорақалпоғистон
бўлими. Табиий ва гуманитар фанлар. Илмий
экспитициялар ва изланишлар. Фармон ва қонунлар илм-
фан учун.*

Қорақалпоғистонда замонавий илм-фаннинг шаклланишига 1920 йиллардаёқ асос солинган еди. Қорақалпоғистон худудидаги дастлабки илмий муассасалардан бири Қорақалпоғистон зонал тажриба станцияси бўлиб, у 1929 йилда очилган ва Тошкентдаги Пахтачилик илмий-тадқиқот институтига қарашли бўлган.

1931 йил август ойида Қорақалпоғистон АССР Халқ Комиссарлари Совети (ҚҚАССР ХКС) қарорига кўра, Қорақалпоғистонда биринчи илмий муассаса - Қорақалпоғистон комплекс илмий-тадқиқот институти ташкил этилди [1:10]. У Тўрткўл шаҳридаги собиқ черков биносида жойлашган. Қорақалпоғистон комплекс илмий-тадқиқот институтининг биринчи директори етиб А.А.Гнеденко тайинланди ва у 1930 йилда ҚҚАССРга доимий ишлаш учун юборилди. Институт таркибига тарих, тупроқ-чўл-қум, иқтисодий тадқиқотлар, оммавий ўлкашунослик ишлари методикаси ва режалаштириш бўлимлари, энтомология хонаси, гидрометеорология бюроси, кимё лабораторияси, шунингдек, институт тузилмасига Халқ таълими бўлимининг илмий-терминология бўлими, ўлкашунослик музейи, вилоят архиви тарихи бўлими ва бошқалар кирди.

1932 йилда Қорақалпоғистон ҳудудида СССР Фанлар академиясининг кенг кўламли экспедицияси бўлиб ўтди, унинг фаолияти натижалари 1933 йил март ойида Ленинградда (ҳозирги Санкт-Петербург) ҚҚАССР ишлаб чиқариш кучларини ўрганиш бўйича 1-конференцияда муҳокама қилинди. Ушбу илмий-тадқиқот экспедициясининг ташкил этилиши Қорақалпоғистон илм-фанининг ривожланишига катта туртки бўлди. 1932 йил 29 июнда ҚҚАССР ХКС ҚҚНИИда кимё лабораториясини ташкил этиш учун маблағ ажратишни таклиф қилди [2:20]. Экспедиция тугагач, ҚҚНИИни СССР Фанлар академияси тасарруфига ўтказиш таклиф қилинди. 1932 йил 29 августда ҚҚАССР ХКС А.А.Гнеденконинг "ҚҚАССРда илмий-тадқиқот ишларини кучайтириш тўғрисида"ги маърузасини тинглади. Ушбу масала бўйича резолюцияда "А.Н. СССР Президиумига ҚҚАССР Фанлар академиясини ҚҚНИИга ўтказиш тўғрисида илтимоснома билан киришга, унинг номини ва "ҚҚАССРдаги СССР Фанлар академиясининг комплекс илмий-тадқиқот институти" номини қуйидаги бўлимлар билан сақлаб қолишга қарор қилинди: а) геологик; б) ижтимоий-маданий; с) иқтисодий тадқиқотлар; д) тупроқ-геоботаник; е) чўл-қум; ф) физик-кимёвий лаборатория" [3:80]. Ўша пайтда мамлакатнинг етакчи олимларини жалб қилган ҳолда ҚҚАССР ишлаб чиқариш кучларини ўрганиш бўйича илмий конференция чақиришга қарор қилинди.

1933 йил октябр ойида ҚҚНИИ илмий-оммабоп журналининг ташкил этиш таклиф қилинди, республика ХКСнинг 1933 йил 9 сентябрдаги йиғилишида таҳрир ҳайъати тузилди (Д.Логинов, Тетюшев, К.Бажаков, А.Куленов, Гаврилин, Якубов, Исмухамедов). Бир ойдан сўнг ҳайъат таркиби ўзгартирилди ва у Тетюшев (масъул котиб), Аимбетов, Жақсимуратов, Исмухамедов, Карп, Куленов, Логинов, Соколов, Якубовдан иборат таркибда тасдиқланди [4:186].

1934 йилда вазият ўзгарди ва аста-сэкин илмий фаолият тўхтади. ҚҚАССР Халқ Комиссарлари Советининг 1936 йил 15 мартдаги қарорига биноан ҚҚНИИ қайта ташкил этилди ва Давлат режа кўмитаси ҳузурида илмий гуруҳ тузилди [5:1]. Кейинчалик В.Ефановнинг "Илмий-тадқиқот институти керак" мақоласида Қорақалпоқ илмий-тадқиқот институтини қайта ташкил этиш, "аслида эса тугатиш ижобий натижа бермади" деб кўрсатилган [6:2]. Бошқарув дастакларининг илмий-тадқиқот қидирув ишлари бўйича тарқоқлиги амалий самара бермади. Қорақалпоғистонда илмий-тадқиқот ишларига раҳбарлик қилиш ва мувофиқлаштириш бўйича ягона марказ тузиш қатъий талаб қилинарди.

1939 йилда ҚҚАССР Маориф халқ комиссарлиги тизимидаги секторлардан бири сифатида Тил, адабиёт ва тарих илмий-тадқиқот институти ташкил этилди, аммо Иккинчи жаҳон уруши бошланиши билан институт ишламай қолди [7:46]. 1943 йил 27 сентябрда СССР ФА Ўзбекистон филиали негизда ЎзССР Фанлар академиясини ташкил этиш тўғрисида қарор қабул қилинди. Олий Совет Президиуми, ЎзССР ХКС ва Ўз КП (б) МҚ қарорига кўра, 1943 йил 4 ноябрда очилиши белгиланган. 1944 йил март ойида ҚҚАССР Вазирлар Кенгаши ҳузуридаги Тил, адабиёт ва тарих илмий-тадқиқот институти ўз фаолиятини қайта бошлади [8:48]. Ваҳоланки, институтнинг на ўз биноси, на асбоб-ускуналари, на илмий кадрлари бор еди.

1947 йил 26 июльда ЎзССР Министрлар Советининг ҚҚАССР Министрлар Совети ҳузуридаги Қорақалпоқ тил, адабиёт ва тарих илмий-тадқиқот институтини Ўзбекистон Фанлар Академияси тасарруфига ўтказиш тўғрисидаги 1179-сонли қарори қабул қилинди. 1947 йил 24 сентябрда республика Фанлар академияси Президиумининг ижобий қарори қабул қилиниб, мазкур институт мустақил илмий муассаса - Иқтисодиёт ва маданият илмий-тадқиқот институтига айлантирилди. 1948 йилда институтда 4 нафар фан номзоди ва 4 нафар олий маълумотли илмий ходим фаолият кўрсатган.

1959 йилда Қорақалпоғистон комплекс илмий-тадқиқот институти негизда ЎзССР Фанлар академиясининг Қорақалпоғистон филиали ташкил этилди, бу эса республикада фундаментал илмий тадқиқотларни мувофиқлаштириш имконини берди. Илмий ишларнинг мавзулари халқ хўжалигининг деярли барча тармоқларини қамраб олган. Қорақалпоғистон тарихи, қорақалпоқ тили ва адабиёти бўйича академик нашрлар чоп этилди, 20 жилдлик "Қорақалпоқ фольклори" нашр этилди. Тарих, тил ва адабиёт институтида халқнинг бебаҳо маънавий бойлиги бўлган ёзма ёдгорликларни тўплаш ва илмий муомалага киритиш ишлари бошланди. ЎзССР ФА Қорақалпоғистон филиали олимлари томонидан кўтарилган энг муҳим илмий муаммо Орол экологик ҳалокати, шунингдек, ишлаб чиқаришда фойдали қазилмалардан фойдаланиш бўлди. Республика ҳудудини геологик ўрганиш бўйича катта ишлар амалга оширилди.

Ўзбекистон Республикасининг миллий мустақиллиги эълон қилиниши Қорақалпоғистон илм-фани тараққиётининг янги босқичи бўлди. Ушбу соҳадаги давлат сиёсатининг устувор йўналишлари фан-техника ютуқларидан фойдаланиш асосида мамлакат миллий бойлигини кўпайтириш, жадал ривожланиш учун устувор аҳамиятга эга бўлган халқ хўжалигининг стратегик тармоқларини илмий-техник жиҳатдан таъминлаш, фундаментал ва амалий тадқиқотларни қўллаб-қувватлаш, илм-фан инфратузилмасининг ишлаши ва ривожланишини таъминлаш, илмий маҳсулотлар бозорини шакллантириш, аҳоли турмушини яхшилаш бўйича илмий асосланган чора-тадбирларни ишлаб чиқишдан иборат бўлди.

Таъкидлаш жоизки, илм-фан соҳасини ривожлантириш Ўзбекистон ҳукуматининг муҳим вазифаларидан бирига айланди. Мустақилликнинг дастлабки йилларида Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши томонидан "Давлат илмий-техникавий сиёсати тўғрисида"ги қонун лойиҳаси ишлаб чиқилиб, унда фан ва техника соҳасининг Ўзбекистон Республикаси иқтисодий ва маънавий тараққиётидаги ўрни белгилаб берилди. Унга кўра, "Қонун давлат илмий-техник сиёсатини шакллантириш ва амалга

ошириш принципларини, илмий-техник ва инновацион фаолиятнинг ҳуқуқий, иқтисодий ва ташкилий асосларини белгилайди" [9:20].

Мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий вазият қатъий чоралар кўришни талаб қилар ва кўп жиҳатдан давлат органлари аввалги даврда шаклланган илмий салоҳиятга умид боғлаган еди. Бироқ, Ўзбекистон Фанлар академияси соҳасида мамлакат илмий салоҳиятининг асоси сифатида илмий кадрларнинг "ўқиши" кузатилди: масалан, 1991 йилда Фанлар академияси тизимидаги Илмий-тадқиқот институтларидан 528 киши, улардан 34 фан доктори, 216 фан номзоди кэтди [10:6].

1993 йил 15 майда Нукусда республика фаолларининг йиғилиши бўлиб ўтди ва унда қуйидагилар кўрсатилди: "Илмий-техник салоҳиятнинг шаклланганлигига қарамай, илмий муассасалар ишида чуқур ўзгаришлар кузатилмаяпти. Олимларнинг кўплаб тадқиқотлари фундаментал, назарий характерга эга бўлиб, улар минтақавий муаммолар, республикани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш масалалари билан боғлиқ емас. Илмий тадқиқотларни ташкил этиш тизимини ривожлантириш, бозор муносабатлари асосида бошқарувнинг мақбул иқтисодий усулларига ўтиш, илмий ишларнинг нуфузини ошириш, олимлар учун меҳнат, иқтисодий ва ижтимоий-маиший шароитлар яратиш катта иқтисодий ва ижтимоий вазифадир" [11:10].

Бу даврда Қорақалпоғистон илм-фани шартли равишда уч секторга - академик, тармоқ ва олий таълимга бўлинган йўналишларда ривожланди.

Илм-фаннинг академик сектори Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг Қорақалпоғистон филиали томонидан тақдим этилди. 1992 йилда ЎзР ФА Қорақалпоғистон филиали Қорақалпоғистон бўлимига айлантирилди. ЎзССР ФА Қорақалпоғистон бўлими Президиуми раиси С.Камалов "Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси суверен давлат мақомини олиши билан Ўзбекистон Республикаси қонунлари ва ўз Низоми асосида фаолият юритувчи мустақил, ўзини ўзи бошқарадиган ташкилотга айланди. Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги фанлари академиясининг Қорақалпоғистон бўлими ташкил этилгани қувонарлидир" [12:166].

References:

1. Базарбаев Р. История формирования научного центра в Каракалпакстане. Автореф. дисс. к.и.н. – Нукус, 1999. С. 10.
2. ЦГА РК, ф.322, оп.1, д.9, л.20.
3. ЦГА РК, ф.322, оп.1, д.5, л.80.
4. ЦГА РК, ф.322, оп.1, д.9, л.186.
5. Кызыл Каракалпакстан, 1936, 28 марта.
6. Советская Каракалпакия, 1937, июнь.
7. ЦГА РК, ф.Р-551, оп.1, д.6234, л.46.
8. ЦГА РК, ф.Р-551, оп.1, д.6234, л.48.
9. ЦГА РК, ф. М.-576, оп.1, д.95, л.20.
10. Абдуллаев Ж. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси тизимида юксак малакали кадрлар таёрлашнинг долзарб муаммолари // «Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси тизимида юксак малакали кадрлар таёрлашнинг долзарб

муаммолари» мавзусидаги Республика илмий-назарий семинарии тезислари. – Тошкент, 1995. 6-б.

11. ЦГА РК, ф. М-576, оп.1, д.115, л.10.

12. Камалов С. Год нашей работы // Вестник ККО АН РУз, 1993, №1. С.166.